

De landbouwgebieden in Fryslan

1. Tot ongeveer 1965 kende Nederland op het gebied van de landbouw grote regionale verschillen. Voor Fryslân kan onder meer gedacht worden aan het verschil tussen het veenweidegebied en het klei-akkerbouwgebied, buiten Fryslan kan gewezen worden op het verschil tussen bijvoorbeeld de Veenkolonien en de Es-landbouw in Drenthe. Het is daarom niet verwonderlijk dat landbouwkundigen al lang geleden zijn begonnen met het maken van systematische overzichten van deze verschillen en het indelen van Nederland in verschillende landbouwgebieden, om zo overzicht en eenheid in de verscheidenheid aan te brengen. Als eerste kwam, rond 1870, de bekende landbouwkundige Staring rond 1870 met een indeling van Nederland in 12 landbouwstelsels, verdeeld over 42 gebieden. Hoewel deze stelsels en gebieden later zijn aangepast heeft het algemene idee om Nederland in verschillende landbouwgebieden verdelen ruime navolging gekregen en zijn in de verschillende uitgaven van de Bos-atlas dergelijke indelingen te vinden. Ook in het kader van HISGIS-Fryslan is het nuttig een dergelijke indeling beschikbaar te maken. De manier van landbouw bedrijven, de welvaart en rijkdom van de bevolking en zelfs de omvang van de huishoudens (inclusief inwonend personeel) op het platteland hing sterk samen met de aard van het landbouwbedrijf in een bepaald gebied. Daarnaast blijkt uit de HISGIS-gegevens dat ook de waarde van het land, de aard van het grondgebruik en de verdeling en samenhang van de percelen per gebied sterk konden verschillen. Een correcte indeling in landbouwgebieden maakt het mogelijk dergelijke verschillen te systematiseren en ten dele ook te verklaren en tegelijkertijd ook om, veel duidelijker dan eerder mogelijk was, deze verschillen duidelijk in beeld te brengen. En niet alleen de aard en omvang van de verschillen kan met de HISGIS-gegevens duidelijker in beeld gebracht worden. Ook de grenzen kunnen preciezer worden aangegeven. De oude indelingen waren vanwege administratief-statistische redenen vaak gebaseerd op gemeentegrenzen. Deze gemeentegrenzen vielen in de praktijk soms wel maar meestal niet samen met de scheidingen tussen de gebieden. De HISGIS-gegevens van de kadastrale opnames uit de jaren twintig van de achttiende eeuw maken het mogelijk deze indeling te herijken en de scheidslijnen veel zuiverder langs de ‘werkelijke’ grenzen te trekken.
2. Dat brengt ons echter bij een probleem. De grenzen, bijvoorbeeld die tussen het klei-akkerbouwgebied en het kleiweidegebied, konden in de loop van de tijd wel eens wat verschuiven, bijvoorbeeld doordat een stijging van de akkerbouwprijzen leidde tot wat meer akkerbouw en wat minder veeteelt, of doordat nieuwe producten zoals de aardappel, de chichorei of het blauwebloemige vlas een nieuwe impuls aan de akkerbouw gaven. De grenzen moeten dan ook niet als historische constanten worden opgevat. Ook konden grenzen scherper of juist minder duidelijk worden. Na 1511 werden, in het kleiweidegebied, bijvoorbeeld veel van de toch al schaarse stukken akkerland omgezet in weiland. Dat gezegd zijnde, blijkt echter ook dat historische patronen soms uitermate hardnekkig konden zijn. Een voorbeeld daarvan is het verschil in eigendomsverhoudingen tussen het gebied benoorden en bezuiden de boven-Tjonger, in het zuid-oosten

van Fryslân. Wie op HISGIS-Fryslan de eigendomsverhoudingen anno 1820 in dit gebied bekijkt ziet duidelijk hoe de planmatige, rechte en opstreckende ontginningen en percelen benoorden de boven-Tjonger contrasteren met de grillige bezitsverhoudingen en perceelsverdelingen die kenmerkend zijn voor het veel oudere Esdorpenlandschap bezuiden de boven-Tjonger. Dit verschil hangt direct samen met de ontginningsgeschiedenis van de beide gebieden en daarmee, voor het gebied benoorden de Tjonger, tot het tijdperk rond het jaar 1000 en voor het gebied bezuiden de Tjonger wellicht tot, ongeveer, het jaar 500. In dit gebied is de boven-Tjonger kennelijk een duidelijke en stabiele grens tussen twee gebieden, terwijl in andere gebieden de grenzen vager en minder stabiel waren. Het probleem voor deze laatste gebieden is dan hoe we de grenzen tussen de gebieden moeten bepalen. Uiteindelijk is gekozen voor een pragmatische oplossing. Eerst is gekozen voor een indeling in een zestal gebieden: het Kleiweidegebied, het Klei-akkerbouwgebied, het Veenweidegebied, de Noordelijke Wouden, de Zuidelijke Wouden en het Esdorpengebied. Daarna is gekeken waar de grenzen tussen deze gebieden lagen. Soms was dit eenvoudig, zoals de grens tussen het Esdorpengebied en de Zuidelijke Wouden, die scherp bepaald kon worden op basis van duidelijk samenhangende verschillen in perceelsvorm, bezitsverhoudingen, geografische aspecten (de loop van de boven-Tjonger) en de waarde en het gebruik van het land. Het verschil tussen de Wouden en het veenweidegebied was lastiger exact te bepalen – althans totdat Meindert Schroor met de suggestie kwam dat de 0-meterlijn op de topografische kaart vrijwel exact samenvalt met het landschappelijke verschil tussen het elsensingelgebied dat kenmerkend is voor de Wouden en het veenweidegebied. Rekening houdend met perceelsgrenzen en lokale eigenaardigheden bleek deze 0-meterlijn uiteindelijk letterlijk een bijzonder goede richtlijn om de grenzen tussen de twee bovengenoemde streken te bepalen. De grens tussen het Veenweidegebied en de Kleigebieden was lastiger. Anders dan de naamgeving van de gebieden suggereert is de indeling in gebieden geen geologische indeling – hoewel veel van de verschillen tussen de gebieden uiteraard sterk samenhangen met geologische verschillen – maar een landbouwkundige indeling. Wanneer kleibedrijven in een bepaalde streek vaak ook enkele percelen veenweide in gebruik hadden als hooiland, dan moeten deze percelen toch tot de kleilandbouw worden gerekend. Hier gaf een oude belastingindeling uitkomst. In Fryslân moesten boeren hoorngeld betalen, een belasting op het rundvee. Bewesten van een lijn die ruwweg van het noordoosten naar het zuidwesten liep was deze belasting twee keer zo hoog als en oosten van deze lijn.¹ Bij het bepalen van de

¹ Met dank aan Meindert Schroor die me op een tekst dienaangaande in de Tegenwoordige Staat van Friesland wees. De hele tekst is als volgt:

Van Schalkendam, langs de Louwers of Surhuysdykster weg, tot aan Gerkes-Klooster, naar Dykhuizen aan de Nieuwe Sloot tot aan het klein Uitland, wort gerekend ten Oosten, Noorden en Noord-Oosten hoog; doch ten Westen en Zuid-Westen laag land. Van 't klein Uitland Noordwaards aan de hooge Venne, van daar tot aan Buitenposter Tille, langs de ordinaire vaart naar Kollum, en voorts by den Heeren weg af naar Kollumer Land, zyn de

grens tussen het veenweidegebied en het kleigebied is in eerste instantie van deze lijn uitgegaan, hoewel gegevens over de geologie, de waarde van het land en de bezitsverhoudingen in het zuiden van Fryslan ertoe noopten de scheidslijn iets noordelijker te leggen. De grens tussen het Kleiweide en het Klei-akkerbouwgebied is bepaald op basis van de hoeveelheid akker- en tuinland in een gebied. Betrekkelijk kleine stukken akkerland in het weidegebied of andersom zijn echter niet apart aangegeven. Een voorbeeld daarvan zijn de laagliggende Kolken in Oost-Dongeradeel. Dit gebied bestaat vooral uit grasland maar is, omdat het door klei-akkerbouwgebied omgeven is en vermoedelijk ook voornamelijk door akkerbouwers werd geëxploiteerd, toch tot het Klei-akkerbouwgebied gerekend. De westelijke grens tussen het Esdorpengebied en de Zuidelijke Wouden is tamelijk arbitrair door voornamelijk 'woeste' gronden getrokken. Gaasterland is bij de Zuidelijke Wouden gerekend.

Landeryn aan den Oost- Noord en Noord-Oost kant hoog; doch aan de West-Zuid- en Zuid-West kant, laag kwartier. Van Kollumerlaan, de Zuidwyder Dyk om, naar Oudwouder zyl, voorts naar Zwemmerstek, de Marsloot tot aan Dokkum, van daar langs de Woudvaart tot Rinsmageest, de Mork tot aan Miedumerdiep, wordt alles wat ten Zuiden of Zuid oosten is, gerekend laag; doch 't Noord-oostelyk en Noord-Westelyk igende hoog kwartier: welverstaande, dat de Landen by Rinsmageester buren en onder Buitenwiel, in, om en by de Zandbraken, gerekend worden voor laag Land. Van Miedumerdiep naar Hiddema kooi, Schilkampen by Leeuwarden, te Oosten van Warrega tot aan Eernsumer zyl, en voorts Westwaarts tot de Schouw is Oostwaarts alles laag; doch Westwaarts hoogkwartier. Van de schouw over Sneeker meer, door de koevoet tot Slootermeer, en dus naar Heeg, en van daar door het Heeger meer en de Fluissen naar Stavoren, is alles ten Oosten, Zuiden en Zuid Westen laag; doch ten Noorden, Noord-Westen en Westen hoog kwartier. Zo nogthans, dat op de Buitendyks Landen in Wymbritseradeel, de Landen van de Jurisidiktie Ylst en 't Heidenschap van Workum, moet worden betaald van ieder Koe per maand twee stuivers met den vyfden penning daarenboven: behalven de Dorpen Woudsend, Indijk en Ypekolsga, die voor laagkwartier gerekend worden. Van ieder Hoornbeest, dire jaaren en daar boven oud, moet betaald woden ieder half jaar één gulden op hoog, en tien stuivers op Broek- en heidlanden met gras vermengd, gelyk ook op Moer- en diergelyke slegte landen. Doch van ieder beest, twee jaaren oud, en gaande op het derde gras, wordt maar half zo veel betaald, terwyl de bullen en hier aangekweekte Ossen vry zijn van deeze belasting... Van ieder Pondemaate, naar naam en faam, bezaaid land (de Gardeniens, Tabaks, Meekraps, Aardappels en Klaerzaads landen daar onder begreepen) moet op hoog kwartier betaald worden, elk half jaar vyf stuivers en zes penningen, en alzo tien stuivers en twaalf penningen in 't jaar. Doch in laage kwartieren en in de Zevenwouden worden drie lopen Roggestal of Roggegezaai gerekend op ene Pondemaate hoog kwartier of Kleiland.

Hedendaagsche historie of tegenwoordige staat van Friesland Vierde deel (Schouten et al, Amsterdam/Leiden/Dordrecht/Harlingen 1789). p. 397